

Innledning

Agders historie er sterkt preget av kontakt og påvirkning over landegrensene. Europeiske land og oversjøiske områder har på avgjørende vis vært med på å forme denne landsdelen: økonomisk og politisk, sosialt og kulturelt. I denne antologien presenteres sentrale temaer fra Agders historie i et transnasjonalt perspektiv, og landsdelens historie settes inn i en større ramme.

Alt på 1500-tallet var det livlig handel med Nederland, og i de følgende århundrene fikk vi en omfattende utvandring dit. Mange av dem som dro ut, kom siden tilbake. Seilskipene, som etter hvert gikk i fart over hele kloden, la grunnlaget for en utadvendt økonomi. De mange byene som vokste fram, avspeiler internasjonale kontakter, og den maritime kulturen vitner også om *det utadvendte Agder*. Da skipsfarten mot slutten av 1800-tallet gikk tilbake, skjøt utvandringen til Amerika fart. Også blant disse utvandrerne var det mange som flyttet tilbake med amerikansk kultur i bagasjen, både materiell og immateriell kultur.

I 1980-årene arbeidet forskere i det fellesnordiske Skagerrak–Kattegat-prosjektet, som handlet om regionens kulturutvikling på 1800-tallet, på områder som handel, sjøfart og fiskeri, migrasjon, turisme, religiøsitet og foreningsliv. Prosjektet viste at det gjennom store deler av 1800-tallet var en omfattende kontakt over landegrensene. Men så, mot slutten av hundreåret, ble kystområdene i Bohuslän, Nord-Jylland og Agder sterkere integrert i sine respektive nasjonalstater.

Også i senere år har landsdelens historikere arbeidet med temaer som overskrider nasjonale grenser. Agderregionen har vært analysert som en del av et internasjonalt kulturelt og økonomisk fellesskap. Sentrale forskningsperspektiver har vært knyttet til kontakt og relasjoner over hav og til grenseoverskridende kulturdifusjon. Også gjennom komparasjon – ved

å sammenlikne landsdelen med andre geografiske områder – har interessante trekk ved Agders historie kommet til syne.

I 2008 kom rapporten fra Norges Forskningsråd etter at historiefaglige forskningsmiljøer ved landets universiteter og høyskoler var evaluert.¹ Evalueringspanelet konkluderte blant annet med at historikere i for stor grad har formulert sine forskningsoppgaver innenfor en nasjonal ramme, og at dette også har ført med seg et sterkt *tematisk* og *romlig* fokus på norsk historie, avgrenset til nasjonale perspektiver. Norske historikere ble oppfordret til å overskride denne *metodologiske nasjonalismen*: «En overgripende oppgave for historieforskningen er å problematisere og destabilisere grenser i tid og rom, snarere enn å bekrefte og homogenisere dem.»² Rapporten er fulgt opp med grundige diskusjoner i fagmiljøene, og konklusjonene har også vært gjenstand for kritikk.³ I senere år kan vi spore en faglig nyorientering i retning av en mer bevisst og eksplisitt drøfting av internasjonalisme versus nasjonalisme. Norske historikere ser ut til å legge vekt på internasjonal komparasjon og relasjoner over landegrensene i større grad enn tidligere – noe som også kommer til uttrykk i denne antologien.

Transnasjonal historie forholder seg i utgangspunktet til nasjonalstaten, men setter søkelys på utviklingstrekk som ikke kan forstås innenfor nasjonalstatens snevre grenser. Sentralt står altså det som *overskrider* de nasjonale grensene. Mer spesifikt gjelder det forhold som kommer i stand, eller begivenheter som finner sted *på grunn av* grenseoverskridende kontakter, og som ikke kan analyseres på en fyllestgjørende måte uten å anlegge et grenseoverskridende perspektiv.

Ian Tyrrell definerer transnasjonal historie som bevegelse av mennesker, ideer, teknologier og institusjoner på tvers av nasjonsgrenser. Det kan også dreie seg om studier av hvordan liv og hendelser har blitt formet av

-
1. Norges forskningsråd (NFR). *Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom. Fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning*. Oslo: Norges forskningsråd, 2008.
 2. NFR 2008, s. 174.
 3. Kjeldstadli, Knut. Å evaluere evaluatorene. *Historisk Tidsskrift* 1/2009. Oslo: Universitetsforlaget, 2009, s. 83–103; Tvedt, Terje. Om «den kommunikative situasjon» og en kritikk av kritikken av metodologisk nasjonalisme. *Historisk Tidsskrift* bind 91, 4. Oslo: Universitetsforlaget, 2012, s. 489–510.

prosesser og forhold på tvers av nasjonalstatens grenser.⁴ Slik svarer Ann Curthoys og Marilyn Lake på spørsmålet om hva transnasjonal historie er:

[I]t is the study of the ways in which past lives and events have been shaped by processes and relationships that have transcended the borders of nation states. Transnational history seeks to understand ideas, things, people, and practices which have crossed national boundaries. It is generally in a complex relation with national history; it may seek to interrogate, situate, supersede, displace, or avoid it altogether.⁵

Interessen er økende ikke bare for transnasjonal historie, men også for *transregionale* fenomener. Nordmenn har opp gjennom århundrene overskredet grenser av ulike typer og på ulike nivåer og blitt preget av det, skriver Finn-Einar Eliassen i en artikkel om temaet. Mennesker har flyttet ut og inn av lokalsamfunn, kommuner og land. Noen krysser også andre grenser: kulturelle, religiøse, språklige og mentale. Det kan handle om geografisk mobilitet, men slike grenser kan krysses også uten fysisk forflytning.⁶

I den innledende artikkelen til denne boken legger Knut Kjeldstadli opp til en teoretisk diskusjon av dette nokså kompliserte begrepet *transnasjonal historie*. Han understreker at man må unngå den ureflekterte metodologiske nasjonalismen. Videre avklarer han begrepet – leksikalsk, analytisk og teoretisk. Han trekker en grense mot begrepet *global historie* og understreker at transnasjonale fenomener må reserveres for det som *eksisterer i kraft av* å utfolde seg over én eller flere landegrenser. Slike transnasjonale fenomener er for eksempel emigrasjon og immigrasjon, typer av handel og kapitalinvesteringer eller bevisste forsøk på å spre budskap over landegrenser.

I bokens andre artikkel tar Finn-Einar Eliassen for seg Peter Dahls (1747–1789) relativt korte, men meget fargerike liv. Peter Dahl var skipper, reder, kolonihandler, dannelsesreisende, mesén og samler av kunst

-
4. Tyrell, Ian. *Transnational nation. United States history in global perspective since 1789*. Bazingstoke: Palgrave Macmillan, 2007, s. 3.
 5. Curthoys, Ann og Marilyn Lake. *Connected worlds. History in transnational perspective*. Canberra: ANU [Australian National University] E Press, 2005, s. 5.
 6. Eliassen, Finn-Einar. Transnasjonale liv. Biografi som «sammenkjedet lokalhistorie». *Historisk tidsskrift*. Bind 91, 2012, s. 339.

og bøker. Hans liv var transnasjonalt og ble levd i fire verdensdeler. Han var født i Fjære ved Grimstad, ble borger i København, seilte på Vest- og Ostindia, bodde halvannet år i India og foretok *Grands Tours* i Europa. Han hadde venner og bekjente av mange nasjonaliteter og samlinger av kunst og bøker fra mange deler av Europa. Han var medlem av Vitenskaps-selskapet i Trondheim og døde som en av Københavns rikeste borgere. Hans liv var både tidstypisk og unikt – få, om noen, andre personer i Danmark-Norge har forent roller og identiteter slik Peter Dahl gjorde gjennom vel 40 år.

1700-tallet var en spennende tid for Kristiansands befolkning, konstaterer Jan Henrik Munksgaard i bokens tredje artikkel. Ved at Munksgaard viser til konkrete eksempler og trekker fram flere av byens ledende kvinner og menn, synliggjør han hvordan internasjonale kontakter påvirket lokalsamfunnet. Nye planter og frukter, nye ideer og tekniske nyvinninger og moderne stilarter ga byen impulser som endret samfunnet raskere enn noen gang tidligere i historien.

I bokens fjerde artikkel retter Olav Arild Abrahamsen søkelyset på agderbyene i spennet mellom det hjemlige og det fremmede. Tema er byenes forhold til både omlandet, nabobyene og omverdenen. Linjene trekkes fra det han kaller «småbyenes storhetstid» på 1600-, 1700- og 1800-tallet, via krise og kollaps fra slutten av 1800-tallet til det som er blitt kalt «den polysentriske nettverksbyen», det vil si den langstrakte byen som har mange sentra bundet sammen av motorveien som «hovedgate», og som er karakterisk for vår tid.

Mot slutten av 1800-tallet vant vekkelseskristendommen fram på bredt felt i Norge. Men det pietistiske tankegodset som bar vekkelsene, har dype kirkehistoriske røtter, påpeker Bjørg Seland i bokens femte artikkel. Og den folkelige bevegelsen som vokste fram av pietistisk trostolkning, har paralleller i andre vestlige land. Slik faller den norske kristeligheten inn i et større bilde, der en luthersk tradisjon er formet og omformet i møtet mellom det hjemlige og det internasjonale. I denne artikkelen trekkes også linjer gjennom sosial- og kulturhistorisk utvikling som har dannet grunnlag for norsk pietisme og sørlandsk bedehuskultur.

I bokens sjette artikkel tar Berit Eide Johnsen for seg årsaker til vekst og tilbakegang i sørlandsk skipsfart på 1800-tallet. Hun stiller følgende

spørsmål: Hvordan skal vi forklare den sterke veksten i sørlandsk skipsfart fra 1820-årene til 1870-årene? Og hvordan skal vi forklare den katastrofale tilbakegangen som kom på slutten av 1800-tallet og utover på 1900-tallet? Etter at hun har analysert sentrale sider ved landsdelens viktigste næringsvei på 1800-tallet, konkluderer hun med at årsakene finnes både på Sørlandet og i utlandet.

Fra forrige århundreskiftet og fram til midten av 1960-årene var det stor utvandring fra Agder til Amerika. Mange av utvandrerne var unge kvinner. Bokens sjuende artikkel bygger på et doktorgradsprosjekt under arbeid. Her skriver Siv Ringdal om hvordan disse kvinnene håndterte overgangen fra et pietistisk Agder til et liv som innvandrere i New York. Hun belyser den kroppslige transformasjonen de unge, ugifte kvinnene var gjenstand for, hvordan de fysisk fortolket overgangen fra Agder til New York i tidsrommet 1946–1965. Gjennom utvandrerkvinnen Bjørgs første erfaringer i New York får vi innblikk i noen sentrale temaer i doktorgradsprosjektet.

I 1930-årene ble sørlandskysten fremstilt som «Norges riviera». I artikkel åtte drøfter Dag Hundstad hvordan og hvorfor denne delen av landet i så sterk grad ble forbundet med badeferier. Hva var årsaken til at sol- og sjøbad ble så populært, og hva virket inn på etableringen av denne formen for rekreasjon? I artikkelen er Sjøsandene ved Mandal brukt som et lokalt eksempel, og Dag Hundstad viser tydelig at hjemlige praksiser ikke var upåvirket av utenlandske trender.

Tema for bokens siste artikkel er utviklingen av Falconbridge Nikkelverk, som fra 1929 utviklet seg til Sørlandets største industriarbeidsplass og bidro til at Kristiansand ble Norges raskest voksende bysamfunn i både 1930- og 1950-årene. Her reiser Pål Thonstad Sandvik flere spørsmål, blant annet disse: Hvorfor satset det store, multinasjonale Falconbridge-konsernet så sterkt i Norge? Hvorfor ble ikke produksjonen flyttet til selskapets hjemmebase Canada, hvor også den essensielle råvaren – nikkelmalm – var? For å besvare disse og andre sentrale spørsmål analyserer han kristiansandsbedriftens rolle i konsernet i mellomkrigstiden og den tidlige etterkrigstiden. Han analyserer både det lokale og det globale nivået og ser på samvirket mellom disse. Slik, konkluderer han, får man også grunnlag for å forstå mer av dynamikken i den nye globale økonomien.

Artiklene i denne antologien spenner vidt – ikke bare i tid og rom, men også tematisk. Sett under ett viser bokens ni kapitler hvordan Sørlandet og sørlendingene opp gjennom århundrene har vært vendt mot verden, og hvordan viktige impulser er kommet utenfra. Transnasjonal kontakt har i avgjørende grad satt sitt preg på landsdelen og dens innbyggere.